วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆส ปริทรรศน์
Journal of MCU Palisueksabuddhaghosa Review
ISSN : 3057-1952 (ONLINE)

บทวิจารณ์หนังสือ

ชื่อหนังสือ: รู้เรื่อง พระพุทธรูป ที่มา คติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย

ผู้เขียน : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ผู้วิจารณ์ : พระครูวินัยธรจิรภัทรส์ จิตฺตโสภโณ (มีทองแสน)

Phrakhruvinaithon Jirapach Jittasophan (Metongsan)

Email : Jongjitmetongsan1998@gmail.com

บทนำ

เมื่อราวหนึ่งพันห้าร้อยปีที่แล้วผู้คนในดินแดนไทยได้รับเอาหลักธรรมเมื่อราวหนึ่งพันห้าร้อยปีที่แล้วผู้คนในดินแดนไทยได้รับเอาหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนามาถือปฏิบัติ นับแต่นั้นตราบจนกระทั่งปัจจุบันพุทธศาสนาก็ไม่เคยสูญหายไปจากดินแดนไทย ทั้งยังกลายเป็นความเชื่อหลักของคนส่วนใหญ่ด้วย

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาผู้คนในดินแดนไทยทุกยุคทุกสมัยได้สร้างพระพุทธปฏิมาขึ้นเพื่อเป็นสื่อแทนองค์พระศาสดา มีความสวยงามและเปี่ยมล้นความหมาย แต่ความจริงแล้วพระพุทธรูปมิได้สะท้อนแค่เพียงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพุทธศาสนาเท่านั้น หากยังแฝงนัยทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลาด้วย

ด้วยเหตุที่พระพุทธปฏิมามีนัยแฝงถึงแง่มุมต่าง ๆ มากกว่า รูปแทนองค์พระศาสดานี่เอง จึงเกิดการค้นคว้าและเรียบเรียงหนังสือ "รู้เรื่องพระพุทธรูป" เล่มนี้ขึ้นโดยพยายามให้แง่มุมที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อต่าง ๆ ที่ผันแปรไปตามแต่ละสมัย ตลอดจนให้ข้อมูลเฉพาะของพระพุทธรูปสำคัญเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง และความเปลี่ยนแปลงทางพุทธลักษณะแห่งองค์พระพุทธปฏิมาเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความเป็นไปทางสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยต่าง ๆ ผ่านองค์พระพุทธรูป

หนังสือเล่มนี้มีการปรับปรุงเนื้อหาหลายส่วนไปจากฉบับพิมพ์ครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งการ คัดเลือกรูปใหม่ เพิ่มเติมเนื้อหา และจัดพิมพ์เป็นภาพสีสวยงาม สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส ที่เห็นความสำคัญของความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรมไทย และทำให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ปริญญาตรี: เกียรตินิยมอันดับ 1 สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร ปริญญาโท: สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย ม.ศิลปากร ปริญญาเอก: สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย ม.ศิลปากร ปัจจุบัน: เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ม.ศิลปากร อันเป็นหลักประกันภูมิรู้และความน่าเชื่อถือของเอกสารต่าง ๆ ที่ท่านเขียนขึ้นเป็นต้นมา

เนื้อหา

หนังสือเรื่อง “รู้เรื่องพระพุทธรูป ที่มา คติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย” ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาสิ่งใด ประเพณีการสร้าง “พระพุทธรูป” หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปฏิมา” เพิ่งปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในโลกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6–7 หรือราว 2,000 ปีมาแล้ว โดยในระยะเวลาก่อนหน้านี้ เมื่อพุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระพุทธองค์และต้องการสักการะบูชา จะใช้ปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานแบบอื่นเป็นสื่อแทน

ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของพุทธศาสนิกชน ทำให้สามารถประมวลสิ่งสักการบูชาที่ใช้สื่อแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระยะก่อนการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาได้

ส่วนที่ 2 พระพุทธรูปยุคแรกของโลกในตำนานปรัมปราทางพุทธศาสนาหลายฉบับอธิบายว่า ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเนิ่นนานแล้ว เช่น ตำนานพระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แดงอธิบายว่าเริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล (ดูรายละเอียดหน้า 28) ขณะที่คัมภีร์มหาวงศ์ของศรีลังกาก็กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปว่ามีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 คือตั้งแต่ช่วงที่เริ่มรับพุทธศาสนาจากอินเดีย

แต่อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานทางโบราณคดีกลับแสดงให้เห็นว่าเรื่องราวข้างต้นนั้นเป็นเพียง "เรื่องเล่า" ที่มิได้มีหลักฐานใด ๆ มารองรับโดยแท้จริงแล้วพระพุทธรูปเริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6 หรือราว 2,000 ปีมาแล้ว ณ บริเวณตอนเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยกษัตริย์ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภกองค์สำคัญ ได้แก่ พระเจ้ากนิษกะ สำหรับในระยะแรกเริ่มนี้มีการสร้างพระพุทธรูปทั้งสิ้น 3 สกุลช่างได้แก่ พระพุทธรูปศิลปะคันธาระ ศิลปะมถุรา และศิลปะอมราวดี

ส่วนที่ 3 แนวคิดของการสร้างพระพุทธรูปไทย จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าพุทธศาสนาได้เข้าสู่ดินแดนประเทศไทยและเป็นที่ยอมรับนับถือโดยคนท้องถิ่นตั้งแต่ราวพุทธ

ศตวรรษที่ 11–12 นับแต่นี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปโดยคนท้องถิ่นจนเป็นที่แพร่หลายตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในแต่ละยุคสมัย ชุมชนต่าง ๆ ของดินแดนไทยมีประเพณีการสร้างตลอดจนความเชื่อด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธปฏิมาแตกต่างกันออกไปโดยแนวความคิดหลักที่น่าสนใจ เกี่ยวกับศรัทธาความเชื่อ การศึกษาพระพุทธรูปมักจะกล่าวเฉพาะรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุเท่านั้น โดยได้แสดงให้เห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในแต่ละยุคสมัย ทั้งปริมาณที่มีการค้นพบในแต่ละยุคสมัย ขนาดของพระพุทธรูป รวมทั้งคำจารึกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระพุทธรูปได้สะท้อนแนวความคิด ศรัทธาในการสร้าง และสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา ความรุ่งเรืองและความเสื่อมของบ้านเมืองนั้น ๆ และน่าจะบอกถึงศรัทธาความเชื่อของผู้สร้างได้เป็นอย่างดี ทั้งยังได้สะท้อนความคิดและศรัทธาของคนไทยในปัจจุบัน ที่มีศรัทธาต่อพระพุทธรูปและพระพุทธศาสนา เพราะคติการนับถือบางอย่างได้กลายมาเป็นพิธีกรรมที่ไม่ใช่วิถีของชาวพุทธ และได้มีเรื่องของพุทธพาณิชย์ที่แทรกเข้ามาอยู่ในวงการพระพุทธศาสนา[1]

ส่วนที่ 4. พระพุทธรูปสยาม 9 สมัย สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี หรือ ขอมในประเทศไทย สมัยหริภุญชัย สมัยล้านนา สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับศรัทธาความเชื่อการศึกษาพระพุทธรูปมักจะกล่าวเฉพาะรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุเท่านั้น โดยได้แสดงให้เห็นว่า การสร้างพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในแต่ละยุคสมัย ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ตามอาณาจักรต่าง ๆ ตามที่กล่าวข้างต้นเป็นที่แพร่หลายและเข้าใจง่ายโดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์สิลปะจึงนิยมแบ่งศิลปะในประเทศไทยซึ่งรวมถึงพระพุทธรูปออกเป็นยุคต่าง ๆ ตามการแบ่งอาราจักรรวมทั้งคำจารึกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ได้สะท้อนแนวความคิด ศรัทธาในการสร้าง และสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา ความรุ่งเรืองและความเสื่อมของบ้านเมืองนั้น ๆ

ทั้งนี้ โดยเริ่มแต่บทนำในก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาอะไรแสดงความหมาย ที่มาและคติการสร้างพระพุทธรูป ประเภท วัสดุ และเทคนิคในการสร้างพระพุทธรูป แนวทางการกำหนดชื่อเรียก อายุและสมัยของการสร้าง โดยจำแนกเป็นยุคสมัย แบ่งออกเป็น 4 บทตามลำดับ คือ (1) ก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาอะไร (2) พระพุทธรูปยุคแรกของโลก (3) แนวคิดของการสร้างพระพุทธรูปไทย (4). พระพุทธรูปสยาม 9 สมัย และ บรรณานุกรม ซึ่งมี 2 ประเด็นหลักคือ

[1] ธิดา สาระยา, **ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538), หน้าที่ 34.

(1) ก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาอะไร และ (2) พระพุทธรูปยุคแรกของโลก ความเชื่อในพระพุทธรูปจากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต เช่นพระพุทธรูปกับการท่องเที่ยว พระพุทธรูปกับการสร้างศรัทธาที่แปลกใหม่ เป็นต้น

บทวิจารณ์

หนังสือเล่มนี้ถือเป็นตำราวิชาการ ภาษาที่ใช้เรียบเรียงเป็นภาษาวิชาการที่สละสลวย กระชับ ถูกต้อง ตรงประเด็น แยกเป็นสัดส่วนที่เป็นหลักวิชาการและความคิดเห็นส่วนบุคคล อย่างไรก็ดี เนื่องจากเป็นงานพุทธศิลป์ปฏิมากรรม ผู้อ่านจะต้องมีความรู้ทั้งด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศพุทธศาสนาเถรวาท และหากมีพื้นความรู้ทางประติมาวิทยากล่าวคือปฏิมากรรมพุทธศิลป์ ก็จะได้รับทั้งความรู้และความซาบซึ้งในพุทธศิลป์มากขึ้น ผลงานนี้จึงถือได้ว่าเป็นผลงานของผู้เขียนและผลงานวิชาการชิ้นสำคัญของไทยในภาพรวมด้วย

จุดเด่น

1) รูปแบบของหนังสือทำให้อ่านง่ายมีภาพประกอบภาพเหล่านี้ เป็นภาพ สังเวชนียสถาน ต้นพระศรีมหาโพธ์ ภาพเสาอโสกมหาราช และภาพพระพุทธรูปสำคัญซึ่งประดิษฐานอยู่ในอุโบสถและวิหารของวัดสำคัญ ๆ ทั่วประเทศ และในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด ภาพพระพุทธรูปที่ชำรุดจะมีภาพวาดลายเส้นแสดงความสมบูรณ์ให้เห็น[2] นับเป็นผลงานวิชาการที่มีภาพประกอบปฏิมากรรมพุทธศิลป์ที่สวยงามมากและทำให้เข้าถึงคำบรรยายพร้อมภาพที่ประกอบมาด้วยง่ายต่อการอ่านและทำความเข้าใจถือว่าเป็นหนังสือที่หน้าอ่านที่สุดเล่มหนึ่งเหมาะแก่การศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อต่าง ๆ ที่ผันแปรไปตามแต่ละสมัยตลอดจนให้ข้อมูลเฉพาะของพระพุทธรูปสำคัญเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้ดีมาก

2) ลักษณะการเขียน เขียนตามรูปแบบของตำราวิชาการ หนังสือ ภาษารัดกุม เหมาะสมเหมาะแก่นักวิชาการด้านศิลปะและโบราณคดีพระพุทธศาสนานอกจากการนำเสนอรูปแบบตามหลักวิชาการ "รู้เรื่องพระพุทธรูป" เล่มนี้ขึ้นโดยพยายามให้แง่มุมที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อต่าง ๆ ที่ผันแปรไปตามแต่ละสมัยตลอดจนให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ชาวพุทธบูชาสิ่งใด ก่อนมีพระพุทธรูปมาจนถึงปัจจุบันนี้ และให้ข้อมูลสำคัญของพระพุทธรูป ตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง และความเปลี่ยนแปลงทางพุทธลักษณะแห่งองค์พระพุทธปฏิมาเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความเป็นไปทางสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยต่าง ๆ ผ่านองค์พระพุทธรูป แล้วยังให้ทัศนวิจารณ์ส่วนบุคคลทั้งได้แสดง

[2] รุ่งเรือง ธรรมรุ่งเรือง, **รู้เรื่อง พระพุทธรูป ที่มา คติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), หน้า 14.

แหล่งที่มาของแนวคิดตามหลักวิชาการโดยแสดงแหล่งที่มาหรืออ้างอิงเป็นเชิงอรรถไว้ในท้ายบทแต่ละบท ทั้งนี้ ได้ประมวลเป็นบรรณานุกรมไว้ท้ายเล่มโดยสมบูรณ์ครบถ้วนด้วย

3) เนื้อหาสาระ นี้แบ่งเป็น 4 ส่วน คือแบ่ง ก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาสิ่งใด พระพุทธรูปยุคแรกของโลก 12 แนวคิดสำคัญของการสร้างพระพุทธรูปไทย และพระพุทธรูปสยาม 9 สมัย ทั้งนี้ได้แบ่งออกเป็น 4 บท คือเริ่มด้วยบทนำ ต่อด้วยบทที่ 1–4 คือ 1. เป็นก่อนมีพระพุทธรูปชาวพุทธบูชาสิ่งใด 2. พระพุทธรูปยุคแรกของโลก 3. 12 แนวคิดสำคัญของการสร้างพระพุทธรูปไทย และ 4. พระพุทธรูปสยาม 9 สมัย

จุดด้อย

1) ความไม่ครบถ้วนของปฏิมากรรมพุทธศิลป์ นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยมักมีอคติเรื่องปฏิมากรรมพุทธศิลป์ ซึ่งจะเห็นได้จากการยกมาแสดงเฉพาะพระพุทธรูปที่เป็นปฏิมากรรมขนาดใหญ่ ซึ่งมีขนาดหน้าตักกว้าง 4 นิ้วขึ้นไป หรือมีความสูงของปางประทับยืนตั้งแต่ 10 นิ้วขึ้นไป ซึ่งเรียกกันติดปากว่า พระบูชา ส่วนปฏิมากรรมขนาดจิ๋วย่อมกว่า ที่เรียกกันว่า “พระพิมพ์” หรือนักสะสมพระเครื่องเรียกกันว่า “พระเครื่อง” นั้น กลับไม่ให้ความสนใจ โดยถือว่าเป็น “วัตถุมงคล” ความจริงแล้ว “พระพิมพ์” หรือ “พระเครื่อง” นั้นสร้างมาพร้อม ๆ กับพระพุทธรูปหรือพระบูชา และสร้างเป็นจำนวนมาก พระพิมพ์มีจำนวนมาก มีข้อให้ศึกษาได้หลากหลายมิติ และหาตัวอย่างได้ง่ายกว่าพระพุทธรูปหรืออีกประการหนึ่ง คือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) เป็นศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยา ก็มีตัวไม่มีอย่างให้ดูและเปรียบเทียบพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา[3] ซึ่งแท้จริง มีตัวอย่างพระพุทธรูปขนาดจิ๋วปางต่าง ๆ หลายพันองค์ที่ทำด้วยแก้วสีต่าง ๆ เช่น พระแก้วจุยเจีย พบที่กรุฮอด จังหวัดเชียงใหม่ แม้แต่พระพุทธรูปขนาดหน้าตัก 4–5 นิ้ว สีเขียวมรกต ปางสมาธิก็มี น่าเสียดายที่นักโบราณคดีของกรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยศิลปากรมองข้ามไป

สรุป

หนังสือเล่มนี้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญและมีคุณค่าโดยเฉพาะสำหรับผู้ที่สนใจด้านศิลปกรรมไทยและพุทธศาสนา ด้วยเนื้อหาที่ครอบคลุมและภาพประกอบที่เป็นสีและความคมชัดของภาพที่ช่วยสร้างความเข้าใจในเชิงลึกอย่างไรก็ตาม สำหรับผู้อ่านที่เริ่มต้นอาจต้องใช้เวลาและความตั้งใจในการทำความเข้าใจข้อมูลที่มีความลึกซึ้งในเล่มนี้ถือเป็นหนังสือที่เหมาะทั้งสำหรับนักศึกษา นักวิชาการ และผู้สนใจทั่วไปที่ต้องการศึกษา “รู้เรื่องพระพุทธรูป ที่มา ตามคติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย” อย่างรอบด้านและลึกซึ้งได้

---

[3] ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “**ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต**”, (เมืองโบราณ. ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 เมษายน–มิถุนายน 2537), หน้า 56.

เมื่อพิจารณาในภาพรวม หนังสือ “รู้เรื่อง พระพุทธรูป ที่มา คติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย” โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ถือว่าเป็นผลงานวิชาการทางปฏิมากรรมพุทธศิลป์ของไทยที่สมบูรณ์ที่สุดเล่มหนึ่ง โดยเฉพาะคือได้ประมวล พระพุทธรูปสำคัญจากพระอารามทั่วประเทศ และจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทั่วประเทศมาแสดงไว้เป็นประโยชน์อยู่ดี และเป็นแนวทางสืบค้นให้ผู้สนใจได้เข้าไปศึกษาถึงแหล่งนั้น ๆ ได้ การอ้างอิงก็ใช้เอกสารต่าง ๆ ภาษาไทยกว่า 172 เรื่อง ภาษาอังกฤษ 3 เรื่อง เป็นที่น่าเชื่อถือได้ ยกเว้นความคิดเห็นส่วนบุคคลบางเรื่องเท่านั้นที่ตีความแล้วคลาดเคลื่อนจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ดี ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาไม่ว่าเรื่องใด กรณีใด จำต้องมีพื้นฐานความรู้ในเรื่องนั้น ๆ พอสมควร และบางประเด็นก็ควรสอบทานความถูกต้องกับผู้ทรงคุณวุฒิเฉพาะด้านด้วยจึงจะได้ประโยชน์สูงสุดจากการศึกษาค้นคว้าและการวิจัย

บรรณานุกรม

ธิดา สาระยา, **ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538.

รุ่งเรือง ธรรมรุ่งเรือง, **รู้เรื่อง พระพุทธรูป ที่มา คติความหมาย ศิลปกรรม ทุกยุคทุกสมัย**, กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “**ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต**”. เมืองโบราณ. ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 (เมษายน–มิถุนายน 2537).